

Łojek, Jerzy

Interesujące źródło niemieckie do dziejów prasy polskiej w końcu XVIII wieku

---

Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego 4/1, 220-229

1965

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JERZY ŁOJEK

INTERESUJĄCE ŹRÓDŁO NIEMIECKIE DO DZIEJÓW PRASY
POLSKIEJ W KOŃCU XVIII WIEKU

Broszura Joachima von Schwarzkopfa *Über Zeitungen* (Frankfurt am Main 1795), zawierająca m. in. rozdział poświęcony dziennikarstwu w Polsce, omówiona została po raz pierwszy i jedyny w historiografii polskiej przez Stanisława Jarkowskiego w 1911 roku¹. Jarkowski zwrócił uwagę na fakt, że jest to pierwsza obcojęzyczna i poza granicami dawnej Rzeczypospolitej wydana publikacja, zajmująca się dziejami prasy w Polsce, ale nie dostrzegł jej istotnej wartości źródłowej. Z książki Schwarzkopfa nikt w Polsce po Jarkowskim nie korzystał; istniało zresztą przekonanie, że publikacja ta — w ogóle dość rzadka — jest na terenie Polski zupełnie niedostępna. Dopiero w ostatnich czasach udało się odszukać egzemplarz zachowany w Bibliotece Uniwersytetu Wrocławskiego².

Joachim von Schwarzkopf (ur. 1766, zm. 1806), od roku 1792 członek-korespondent Towarzystwa Naukowego w Getyndze w tzw. Historische Klasse³, prawnik i dyplomata, poza szeregiem cenionych prac z zakresu współczesnych zagadnień politycznych, prawa rzymskiego, cywilnego prawa niemieckiego itd. pozostawił po sobie również kilka dzieł dotyczących historii i społeczno-politycznej roli prasy, zwłaszcza prasy informacyjnej i politycznej. Poza omawianą broszurą *Über Zeitungen* z 1795 roku wydał: *Grundriss über Zeitungen* (Frankfurt am Main 1792); *Über politische und gelehrte Zeitungen, Messrelationen, Intelligenzblätter und Flugschriften zu Frankfurt am Main* (Frankfurt a. M. 1802); *Über politische Zeitungen und Intelligenzblätter in Sachsen, Thüringen und Hessen* (Gotha 1803)⁴.

¹ S. T. Jarkowski, *Literatura dotycząca prasy polskiej. Notatki krytyczno-bibliograficzne*, Warszawa 1911, s. 13—14.

² Stare Druki, sygn. 8 n. b. 1. 977.

³ M. Arnim, *Mitglieder-Verzeichnisse der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen (1751—1927)*, Göttingen 1928, s. 153, 190.

⁴ W. Heinsius, *Allgemeines Bücher-Lexikon...*, Dritter Band, Leipzig 1812, s. 681; Chr. G. Kayser, *Vollständiges Bücher-Lexicon...*, Fünfter Theil, Leipzig 1835, s. 199; K. Bömer, *Bibliographisches Handbuch der Zeitungswissenschaft*, Leipzig 1929, s. 313.

Praca *Über Zeitungen*⁵ jest zbiorem krótkich zarysów historycznych dotyczących prasy w kilku najważniejszych krajach świata; w drugiej części książki autor podjął próbę usystematyzowania gatunków prasy i rozpatrzenia okoliczności wpływających na jej rozwój i charakter. Przedstawiając dzieje prasy niemieckiej, angielskiej, francuskiej etc. autor powoływał się na dość obszerną i wszechstronną literaturę (stwierdzić trzeba, że na tle XVIII-wiecznych pierwocin pracy naukowo-historycznej dzieło Schwarzkopfa odznacza się bardzo korzystnie doskonałym — jak na owe czasy — aparatem naukowo-dokumentacyjnym). Starał się też prowadzić wykład od początków historii prasy w każdym z krajów, chociaż najwięcej uwagi poświęcił czasom współczesnym. Przystępując do zagadnień polskich nie mógł oczywiście dysponować żadną literaturą, toteż ten fragment książki przedstawia się dość specyficznie. Relacja jest dość obszerna, bogata w szczegóły, w zasadzie ścisła i dokładna, pozbawiona jednakże wszelkiej dokumentacji. Rzecz charakterystyczna — Schwarzkopf w ogóle nie zdawał sobie sprawy z istnienia w Polsce prasy przed rokiem 1772; tylko kilkoma zdaniem wstępu wybiega w czasy poprzedzające Sejm Czteroletni, skupiając się prawie wyłącznie na okresie 1788—1793. Źródła jego są niejasne i trudne do ustalenia; Schwarzkopf nie daje w tej mierze żadnej wskazówki. Brak jest informacji o jakichkolwiek osobistych kontaktach autora z Polską, wydaje się jednak niewątpliwe, że wiadomości o dziennikarstwie w Polsce uzyskać mógł w takim zakresie tylko od osób bezpośrednio uczestniczących w wypadkach politycznych w Polsce w okresie Sejmu Czteroletniego. Można więc przyjąć hipotezę, że w roku 1793 Schwarzkopf pozostawał w kontakcie osobistym lub korespondencyjnym z polską patriotyczną emigracją, skupioną w Saksonii, i z tych kręgów uzyskiwał potrzebne mu wiadomości. Popiera tę hipotezę fakt, że o prasie polskiej w roku 1794 Schwarzkopf wiedział już bardzo mało; oczywiście w okresie insurekcji kontakty jego urwały się i korzystać mógł jedynie z niedokładnych wiadomości prasowych.

Wartość źródłowa dzieła Schwarzkopfa jest dzięki temu znacznie większa w części polskiej niż w jakimkolwiek innym fragmencie książki. Szeregu faktów, nazwisk, a nawet tytułów zanotowanych przez autora *Über Zeitungen* nie znajdujemy w żadnym ze źródeł dotyczących prasy polskiej w końcu XVIII wieku. Książka Schwarzkopfa winna być więc dokładnie wyzyskana dla wzbogacenia historii prasy tego okresu. Wiarygodność podanych w niej informacji wydaje się duża; wiadomości porównywalne są z reguły dokładne i nie budzące wątpliwości.

⁵ Por. niżej zapis bibliograficzny, s. 222.

Joachim von Schwarzkopf, *Ueber Zeitungen. Ein Beytrag zur Staatswissenschaft*, Frankfurt am Main 1795, bey Varrentrapp und Wenner, ss. 127, in 8°. s. 55—61; Pohlen.

s. 55—61: Polska⁶.

Die Specialgeschichte der Zeitungen in Pohlen umfamt einen sehr kurzen Zeitraum; aber sie ist der reinste Spiegel ihres politischen Einflusses, und verdient daher eine ausführliche Darstellung. Den richtigsten Ruhepunct giebt die Revolution vom 3 May 1791.

Vor derselben erhielten in dem grossen Umfange der Republik, ausser dennen seit 1772, geographisch davon abgeschnittenen Handelsstädten Danzig und Thorn, sich nur zway Pohnische Zeitungen. Die eine *Gazeta Warszawska* (4to) wurde von einem itzt verstorbenen Geistlichen, Namens *Luskina*, verfasst, welcher bey dem Regierungsantritte des Königs, ein ausschliessliches Privilegium für ganz Pohlen erhielt. Durch den Reichsschluss über die Pressfreiheit vom Jahre 1788, wurde dasselbe stillschweigend aufgehoben. Die zweyte Zeittung erschien zu Wilna, und enthielt ausser denen, den Litthauischen Adel und die Willnaer Akademie betreffenden, Nachrichten wenig Interessantes.

Hin und wieder waren Versuche mit Französischen Zeitungen gemacht; allein nie war deren Dauer über zwey bis drey Monate gebracht. Ein grosses Hinderniss lag im Mangel des Absatzes ausserhalb Landen, welchen die Postämter der benachbarten Staaten durch willkührliche Preise erschwerten, da

Historia gazet w Polsce obejmuje bardzo krótki okres czasu, jest ona jednak wiernym zwierciadłem wpływu gazet na życie i dlatego zasługuje na szczególne omówienie. Istotnym punktem przełomowym w jej rozwoju jest rewolucja 3 maja 1791.

Przedtem utrzymywały się na wielkim obszarze Rzeczypospolitej tylko dwie polskie gazety (pomijając Gdańsk i Toruń odcięte geograficznie w 1772 roku). Pierwsza z nich, *Gazeta Warszawska* (4to), redagowana była przez nieżyjącego już obecnie duchownego nazwiskiem *Luskina*, któremu król obejmując władzę zapewnił wyłączne prawo wydawania w całej Polsce⁷. Ustawa państwowa z 1788 roku o wolności prasy zniosła ten przywilej⁸. Druga gazeta ukazywała się w Wilnie i oprócz wiadomości dotyczących szlachty litewskiej i Akademii Wileńskiej zawierała niewiele interesujących rzeczy.

Od czasu do czasu ponawiano próby wydawania gazet w języku francuskim; te jednak nie utrzymywały się nigdy dłużej niż dwa do trzech miesięcy. Wielką przeszkodę stanowiła mała sprzedaż gazet za granicą, bowiem urzędy pocztowe państw sąsiednich utrudniały rozchodzenie się gazet, ustalając

⁶ Przełożył Marian Holona.

⁷ Stefan *Luskina*, eks-jezuity, ur. 1725, zm. 21 sierpnia 1793, otrzymał przywilej *cum iure exclusivo* na wydawanie gazet informacyjnych we wszystkich językach, z wyjątkiem francuskiego, na terenie Korony (a nie całej Rzplitej), dnia 9 listopada 1773, a więc oczywiście nie w chwili wstąpienia na tron Stanisława Augusta, lecz w związku z kasatą zakonu jezuitów.

⁸ W okresie 1788—1792 nie był wydany żaden akt ustawodawczy dot. wolności druku lub unieważniający przywilej *Luskiny*. Wolność druku w okresie Sejmu Czteroletniego rozwinęła się żywiołowo w nowej sytuacji politycznej. Ogólnie o wolności słowa i druku mówił jedynie art. XI praw kardynałnych, z dnia 8 stycznia 1791.

sie, bey einem mässigern Gewinne, sich eine beträchtliche Einnahme davon hätten verschaffen können.

Ausserdem wurden, in Zeitungsform, die Verhandlungen eines jeden Reichstags periodisch abgedruckt. Eines der neuesten und merkwürdigsten verfasste, unter dem Namen eines gewissen Duvival, der Graf Johann Potocki. Nach der Targowitzer Conföderation wurde es von dem Unterbibliothekar Le Jay, auf Kosten der Poto[c]kischen Druckerey (*Drukarnia Wolna*) bis zu deren Aufhebung fortgesetzt. Eben so wenig darf man die Warschauer periodischen Blätter über andere einzelne Gegenstände zu den Zeitungen rechnen; z. B. die Handlungszeitung (*Dziennik Handlowy* 8vo), die Adress-Comptoir-Nachrichten, das Bulletin über das Verfahren der Bankeruts-Commission von 1793, u.s.w.

Das Bedürfniss ächter ausländischer Nachrichten wurde bey den Staatsbegehren des Jahres 1788, so rege, dass ein Abbé Monflambert, welcher wegen eines Jacobiner-Präsidioms zur Haft gezogen wurde, eine Französische Uebersetzung des Hamburger *Unparteyischen Correspondenten* unter dem Titel: *Gazette de Hambourg* 4to, unter-

na nie samowolne ceny, aby w ten sposób przy mniejszej sprzedaży zapewnić sobie znaczne dochody.

Oprócz tego były wydawane sprawozdania z obrad każdego sejmku. Jedno z najnowszych i najciekawszych redagował pod nazwiskiem Duvival hr. Jan Potocki⁹. Po konfederacji targowickiej było ono kontynuowane przez podbibliotekarza nazwiskiem Le Jay, sumptem drukarni Potockich (*Drukarnia Wolna*) aż do jej likwidacji¹⁰. Podobnie nie można zaliczyć do gazet periodyków warszawskich informujących o różnych innych rzeczach; np. *Dziennik Handlowy* (8vo), wiadomości adresowo-kantorowe¹¹, biuletyn o czynnościach komisji likwidacyjnej z 1793 roku¹² itd.

Zapotrzebowanie na autentyczne wiadomości zagraniczne w czasie wydarzeń 1788 roku wzrosło do tego stopnia, że abbé Monflambert, który za kierowanie stowarzyszeniem jakobińskim został pociągnięty do odpowiedzialności karnej¹³, podjął się tłumaczenia na język francuski „Hamburskiego Bezpartyjnego Korespondenta”¹⁴ pt. *Ga-*

⁹ „Journal Hebdomadaire de la Diète”. W nagłówku zaznaczono, że pismo to redagowane jest „par Mr. de V.”

¹⁰ „Journal Hebdomadaire” ukazywał się w Warszawie od dnia 9 XI 1788 prawdopodobnie do sierpnia 1792. Fakt ukazywania się tego czasopisma w czasach konfederacji targowickiej jest nieznany i raczej wątpliwy.

¹¹ „Przewodnik Warszawski zajmujący różne wiadomości warszawskie”, Warszawa, od 15 IX 1788, wyd. i red. Tadeusz Podlecki.

¹² „Korespondencja bankowa pomagająca kredytorom w terażniejszych okolicznościach banków pod likwidację podpadających”, Warszawa, od 13 IV 1793, wyd. i red. Tadeusz Podlecki.

¹³ Książd Monflambert vel Montflambert. Bliższe szczegóły biograficzne dot. tej postaci dotychczas nie są ustalone. 15 I 1794 Jan Dembowski pisał do Ignacego Potockiego: „Zjawiała się tutaj książka *Luther*, która wiele osób w nieszczęście wplątała, do czego l'abbé Montflambert był przyczyną”, por. *Tajna korespondencja z Warszawy 1792—1794 do Ignacego Potockiego*, oprac. M. Rymszyna i A. Zahorski, Warszawa 1961, s. 309.

¹⁴ „Staats- und Gelehrte Zeitung des Hamburgischen Unparteyischen Correspondenten”.

nahm. Nacher setzte sie der Buchhändler Dufour fort.

Die Revolution vom 3 May 1791 ge-
bahr plötzlich mehrere Zeitungen. Die
erste war die Pohnische: *Gazeta Na-
rodowa y Obca* (National- und Aus-
ländische Zeitung, kl. fol.) mit welcher
sich drey einsichtsvolle Mitglieder des
Reichstags, der Castellan von Raciąż,
Thaddeus Mostowski, und die
Landboten von Liefland, Weyssen-
hoff und Niemcewicz, beschäftigten.
Zum Beweise, wie mächtig die
Reichstags-Verhandlungen den politi-
schen Sinn der Nation erweckt hatten,
dient der ausserordentliche Debit dieser
Zeitung. Der erste Jahrgang wurde mit
4 Ducaten bezahlt; und doch verkaufte
man 1900 Exemplare, so dass der reine
Gewinn, nach Abzug der Ausgabe 4000
Ducaten betrug. Bey einem solchen Ab-
satze wurde sie im zweyten Jahrgange,
vom Grafen Mostowski, der sie nun
gegen eine jährliche Rente von 1000
Ducaten an jeden seiner beyden Gehül-
fen allein übernahm, mit Didotschen
Lettern geziert. Die Targowitzer Con-
föderation machte im May 1792 dieser
Zeitung sogleich ein Ende. Da sie ganz
im Geiste der Revolution abgefasst wor-
den, so war ihre Unterdrückung eine
der ersten Souveränitäts-Verfügungen.

Indess hatte jener Success sehr bald
eine zweyte Zeitung (in fol. 2 Duc.)
veranlasst, deren Verfasser der Geist-
liche, Malinowski, war. Sie stand
der Mostowskischen in allem Betrachte
so sehr nach, dass sie nur auf deren
Unterdrückung ihren Debit gründen

zette de Hambourg (4to). Później gazetę
tę prowadził księgarz Dufour¹⁵.

Revolucja 3 maja 1791 roku przy-
czyniła się do powstania kilku dzien-
ników. Pierwszym z nich była polska
*Gazeta Narodowa y Obca*¹⁶, którą zaj-
mowali się trzej rozumni członkowie
sejmu: kasztelan z Raciąża Tadeusz
Mostowski oraz posłowie inflancy
Weyssenhoff i Niemcewicz. Dowodem
dużego rozbudzenia politycz-
nego zmysłu narodu przez obradujący
sejm był nadzwyczajny popyt na tę
gazetę. Pierwszy rocznik kosztował
4 dukaty, a jednak sprzedawano po 1900
egzemplarzy, tak że czysty zysk po od-
trąceniu kosztów wynosił 4000 dukatów.
Wobec takiej popularności gazety Mo-
stowski przejął ją w drugim roku
istnienia, płacąc swoim współnikom po
1000 dukatów rocznie, i od tej pory
drukował ją czcionkami Didota¹⁷. Kon-
federacja targowicka z maja 1792 na-
tychmiast postarała się o zlikwidowanie
tej gazety. Likwidacja tego pisma była
jednym z pierwszych zarządzeń władz
targowickich, jako że było ono wyda-
wane w duchu rewolucji.

Tymczasem sukces ów przyczynił
się do powstania drugiej gazety, któ-
rej redaktorem był duchowny Mali-
nowski¹⁸. Ustępowała ona gazecie
Mostowskiego pod każdym względem
tak dalece, że tylko zamknięcie tego
pisma umożliwiło jej zdobycie popytu;

¹⁵ „Gazette de Hambourg”, Warszawa, od 30 XI 1789.

¹⁶ „Gazeta Narodowa i Obca” ukazała się po raz pierwszy 1 I 1791, a więc
jeszcze przed Konstytucją 3 maja.

¹⁷ Słynna rodzina francuskich drukarzy Didot posiadała m. in. gisernie czcion-
karskie. Komplet drukarni Mostowskiego pochodził prawdopodobnie z wytwórni
Pierre'a François Didot (1732—1793).

¹⁸ „Korespondent Warszawski”, Warszawa, od 3 V 1792, wyd. i red. ks. Karol
Malinowski.

konnte; daher sie auch zuletzt zu einer Veränderung des Titels (*Dziennik Polityczny Ekonomiczny* etc. 8, Politisch-Oekonomisches Journal 8) ihre Zuflucht nahm.

Eine dritte Zeitung war in Französischer Sprache (*Gazette de Varsovie* kl. fol.) und hat während ihrer dreyjährigen Dauer ein abwechselndes Schicksal gehabt.

Der Unternehmer war ein Deutscher, der als Baron Ko[l]bielski in Pohlen nationalisiert wurde. Er gab sie zuerst einem Franzosen, Namens Mehée de la Touche, welcher, als Schriftsteller, in Pohlen und Russland seine Rolle spielte, und solche seitdem in Paris, als Sectionssecretär der Municipalität, forsetzt. Nach im besorgten Tombeur aus Lüttich und Fauvelet de Bournienne, der nachherige Französische Legationssecretär in Stuttgart, die Redaction.

Die Targowitzer Conföderation unterwarf diese Zeitung den allgemeinen Vorschriften über die Pressfreyheit, und allmählig einer dreyfachen Censur, so dass sie einen veränderten politischen und keiner Parthey ganz gefälligen Zu-

dlatego też zmieniała w końcu tytuł na *Dziennik Polityczny i Ekonomiczny*¹⁹.

Trzecia gazeta wychodziła w języku francuskim (*Gazette de Varsovie*, małe folio) i przechodziła w ciągu trzech lat swego istnienia różne koleje losu. Wydawcą jej był baron Ko[l]bielski, z pochodzenia Niemiec²⁰. Zlecił jej redagowanie najpierw Francuzowi nazwiskiem Mehée de la Touche, który był znanym w Polsce i Rosji pisarzem, a potem w Paryżu pełnił funkcję sekretarza sekcji miejskiej²¹. Po nim redakcję objął Tombeur z Lüttich i Fauvelet de Bournienne, późniejszy sekretarz poselstwa francuskiego w Stuttgarcie²².

Konfederacja targowicka poddała tę gazetę pod ogólne przepisy dotyczące wolności prasy i z biegiem czasu gazeta owa podlegała trzykrotnej cenzurze²³. W ten sposób dziennik ten nabrał innego charakteru, który nie odpowiadał

¹⁹ „Korrespondent” (w r. 1793 „Korespondent Krajowy i Zagraniczny”) zakończył swe istnienie 31 XII 1793; od 4 I 1794 ks. Malinowski wydawał „Pismo Periodyczne Korespondenta”. „Dziennik Polityczny i Ekonomiczny” jest nie znany, prawdopodobnie Schwarzkopf wspominał tu omyłkowo o „Dzienniku Uniwersalnym”, m. in. zawierającym (jak głosił tytuł) „wiadomości [...] polityczne, ekonomiczne [...]”, który wydawał od 2 I 1794 ks. Józef Meier.

²⁰ Karol Glawe-Kolbielski (1752—1831), por. *Polski słownik biograficzny*, tom 8, s. 38—40.

²¹ Jean Claude Mehée de la Touche (1760-1826), pisarz i publicysta francuski, awanturnik i obieżyświat, znany szpieg rosyjski, w okresie rewolucji francuskiej zdrajca i prowokator; agent angielski etc., pełnił funkcję sekretarza komuny Paryża w r. 1793. Autor paszkwilanckiej *Histoire de la pretendue revolution de la Pologne* (1792).

²² N. de Tombeur, m.in. autor dzieł: *Examen philosophique et politique des avantages d'une Banque nationale pour la Pologne*, b.d.; *Essai sur la navigation...*, Warszawa 1787; por. Estr., t. 31, s. 216—217. Louis Antoine Fauvelet de Bournienne vel de Bourienne, tłumacz komedii Kotzebuego *L'Inconnu*, Warszawa 1792; por. Estr., t. 20, s. 169.

²³ Niejasne. Konfederacja targowicka wprowadziła częściową cenzurę prewencyjną prasy we wrześniu 1792.

schnitt bekam. Wegen des dadurch verringerten Debits trat der Unternehmer sie im July 1793 ehemaligen Pohnischen Artillerie-Hauptmann, Murray, ab.

Während der damaligen politischen Krise fasste auch der Magistrat in Warschau im September 1793, den Entschluss, auf Rechnung der Stadt eine Pohnische Zeitung abdrucken zu lassen, von welcher, unter dem Titel: *Gazeta miasta Warszawy*, 4; wenige Nummern erschienen sind.

Endlich gieng mit jenen Zeitungen noch eine fünfte parallel, die *Deutsche Zeitung bey Gröll*, kl. 4, welche ebenfalls ihre Existenz nur auf etwa 30 Nummern brachte. Sie enthielt nichts als Uebersetzungen der Polnischen Artikel aus der Mostowskischen Zeitung von der Hand des Geistlichen Muselius, die aber so verspätet und mittelmässig waren, dass der Verleger seine Rechnung nicht wohl dabey finden konnte.

Mit der Beendigung des Grodnoer Reichstags, im September 1793, bekam das Zeitungswesen abermals eine neue Gestalt. Zur Belohnung für die, in der Eigenschaft eines Landboten, auf demselben geleisteten Dienste, bekam der Cammerherr Włodek das ausschliessliche Verlagsrecht aller periodischen Blätter. Diesem gemäss bewürkte er ein Verbot jener Zeitungen und erbot sich, deren Fortsetzung nur für eine jährliche Abgabe zu gestatten.

żadnej z istniejących partii. Dlatego też popyt na tę gazetę obniżył się, a w lipcu 1793 roku właściciel odstąpił ją byłemu polskiemu kapitanowi artylerii nazwiskiem Murray²⁴.

W czasie ówczesnego kryzysu politycznego magistrat miasta Warszawy we wrześniu 1793 roku podjął decyzję wydawania na koszt miasta gazety w języku polskim pt. *Gazeta miasta Warszawy* (4to). Ukazało się tylko kilka numerów.

Równoległe do tych gazet ukazywała się jeszcze piąta pt. *Deutsche Zeitung* (małe 4to), u Gröll'a, której wydano tylko 30 numerów. Nie zawierała ona nic poza tłumaczeniami artykułów z gazety Mostowskiego, pióra księdza Museliusa. Artykuły te przynosiły wiadomości spóźnione, a tłumaczenie było tak mierne, że nie mogło się to opłacać wydawcy.

Wraz z zakończeniem sejmu grodzieńskiego we wrześniu 1793 roku²⁵ prasa uległa ponownie pewnym przeobrażeniom. W nagrodę za zasługi poselskie w czasie sejmu szambelan Włodek otrzymał wyłączne prawo wydawania wszystkich periodyków²⁶. Powołując się na ten przywilej spowodował zakaz wydawania tamtych gazet, godząc się ewentualnie na ich kontynuację za roczną opłatą.

²⁴ Redaktor „Gazette de Varsovie” podpisał się w aktach urzędu marszałkowskiego (nb. występując jako wydawca „Gazette” już w styczniu 1793) jako Emanuel Murai, zam. przy ul. Kanonie nr 83 (AGAD, Arch. Król. Pol., vol. 234, vol. 308). Estr., t. 22, s. 637: występuje jako autor dzieł francuskich Emanuel Murray. Jest to niewątpliwie jedna i ta sama osoba. Natomiast nie jest pewne, czy słusznie identyfikuje się go zazwyczaj z Emilem Murrayem, redaktorem „Gazette de Varsovie” w r. 1807.

²⁵ Sejm grodzieński zamknięty został w rzeczywistości 23 listopada 1793.

²⁶ Tadeusz Włodek uzyskał przywilej *cum iure exclusivo* na wydawanie gazet informacyjnych dnia 3 sierpnia 1793, potwierdzony przez króla 5 listopada 1793. Wydając ten przywilej sejm grodzieński nie wziął w ogóle pod uwagę faktu istnienia przywileju Łuskiny. Włodek wydawał od 4 I 1794 „Gazetę Krajową”.

Luskiną überlebte kaum die Publication dieses Privilegiums. Malinowski verstand sich für das letzte Quartal von 1793 zu einem solchen Tribut. Es entstand aber nachher über die Forderung des Cammerherrn, dass die Malinowskische Zeitung einen Tag später herauskomme als die seinige, ein langwieriger Process. Einen andern Weg schlug König ein, wie ihm eine schon angekündigte Fortsetzung der Luskinaschen Zeitung versagt wurde. Er kündigte öffentlich an, dass er zu Lowitz, unter Preussischem Schutze eine pohnische Zeitung herausgeben werde, und dazu bereits von Berlin aus privilegiert sey. Murray endlich wollte sich zu gar keinem Tribut verstehen, und benachrichtigte das Publikum von der Beendigung seiner Zeitung mit bitterer Naivität.

Der Monopolist unternahm nun selbst zwey Zeitungen, die eine in Französischer und die andere in Polnischer Sprache.

Für die letzte associirte er sich den Cammerherrn Chreptowicz. Sie war in dem damaligen System, und stimmte sich erst, seit der Explosion vom 18 April 1794, nach den Befehlen des Nationalraths.

Die Französische Zeitung (*Gazette Française de Varsovie*, 4) wurde von einem Pinabel de Verrière abgefasst, welcher, nach seiner Zurückkunft aus Paris, sich in Warschau durch eine Vertheidigungsschrift für Ludwig

Luskiną prawdopodobnie nie przeżył ogłoszenia tego przywileju. Malinowski zgodził się na proponowane warunki na ostatni kwartał 1793 roku. Później jednak doszło do długotrwałego procesu, spowodowanego jeszcze jednym żądaniem szambelana [Włodka], a mianowicie żeby dziennik Malinowskiego ukazywał się o dzień później niż jego. Inny sposób wybrał Koenig, kiedy odmówiono mu prawa kontynuowania gazety Łuskiny²⁷. Ogłosił mianowicie, że będzie wydawał gazetę w Łowiczu pod protektoratem pruskim i że uzyskał już na to przywilej z Berlina. Murray wreszcie nie chciał się zgodzić na żadne ustępstwo, naiwny i zgorzkniały, i zawiadomił czytelników o zamknięciu gazety.

Monopolista przejął więc redakcję dwóch dzienników, jednego w języku francuskim i jednego w polskim.

Celem redagowania tego ostatniego związał się z szambelanem Chreptowiczem²⁸. Gazeta ta odpowiadała założeniom ówczesnego systemu i dopiero po burzliwych wypadkach z dnia 18 kwietnia 1794 roku zmieniła swój ton pod presją Rady Zastępczej Tymczasowej²⁹.

Gazeta wydawana w języku francuskim (*Gazette Française de Varsovie*, 4to) była redagowana przez niejakiego Pinabel de Verrière, który po powrocie z Paryża zasłynął w Warszawie jako autor pisma, wydawanego

²⁷ „Gazetę Warszawską” wydawał w ostatnim kwartale 1793 księgarz warszawski Jan Ludwik Koch. Ks. Ludwik Koenig był natomiast współwydawcą i współredaktorem „Korespondenta Krajowego i Zagranicznego”. Zapewne *lapsus calami* autora.

²⁸ Joachim Chreptowicz, imiennik i kuzyn podkanclerza litewskiego, sekretarz Komisji Policji w r. 1791, później aktywny uczestnik insurekcji 1794 roku.

²⁹ „Gazeta Krajowa” wydała ostatni swój numer 22 IV 1794; na jej miejsce powstała 26 IV 1794 „Gazeta Wolna Warszawska”.

XVI bekannt machte. Leider! hatte er aber dadurch bey dem grössern Publicum sich so wenig beliebt gemacht, dass der Uebersetzer des Hamburger Correspondenten, Monflambert, zur Belohnung für die Angabe seiner Jacobinischen Mitbrüder an seiner Stelle diesen Auftrag davon trug.

Diese Zeitung veranlasste übrigens, fast von Seiten des ganzen *corps diplomatique*, namentlich der Nunziatur, und der Schwedischen, Englischen, Preussischen und Spanischen Gesandtschaften, officielle Beschwerden.

Mit der Kościuszkoschen Revolution nahmen jene Blätter grössentheils ein Ende, und an deren Stelle entstand eine *Warschauer Zeitung für Pohlens freye Bürger* (*adsit virtus patriaeque omnia prospere evenient*), 4to, Nro 1 den 26 April 1794, bey M. Gröll.

Ihr zur Seite gieng, im Pohlischen Gewande, die sogenannte *Zeitung des Aufstandes*, mit Kościuszko's Bildnisse. Beyde erhielten sich bis zu Suworows Siegen.

w obronie Ludwika XVI³⁰. Niestety! Popadł na skutek tego w niełaskę u większości czytelników i zastąpił go Monflambert (tłumacz „Korrespondenta Hamburgskiego”), któremu powierzono to zadanie w nagrodę za wydanie swych braci jakobinów.

Gazeta ta spowodowała zresztą oficjalne zażalenie ze strony korpusu dyplomatycznego, zwłaszcza nuncjusza, oraz poselstw szwedzkiego, angielskiego, pruskiego i hiszpańskiego.

Po insurekcji kościuszkowskiej przestała wychodzić większość dzienników, a na ich miejsce powstała *Warschauer Zeitung für Polens Freie Bürger* (z godłem *adsit virtus patriaeque omnia prospere evenient*), in 4to, nr 1 z dnia 26 kwietnia 1794 roku, u Gröll.

Obok tej gazety istniała w polskiej szacie graficznej tzw. gazeta powstańcza z wizerunkiem Kościuszki³¹. Obie utrzymały się aż do zwycięstw Suworowa.

Spośród faktów zanotowanych przez Schwarzkopfa do nieznanych dotychczas literaturze historycznej, dotyczącej prasy w Polsce 1788—1795, należą w zasadzie następujące: nazwisko redaktora czasopisma „*Journal Hebdomadaire de la Diète*” (Jan Potocki pod pseudonimem Duvival); dokładna wysokość nakładu „*Gazety Narodowej i Obcej*”, zysk wydawców tej gazety, przejęcie przez Mostowskiego całego wydawnictwa na swój rachunek w roku 1792 i wysokość pensji płaconej przezeń obu współpracownikom; nazwiska dwóch współredaktorów „*Gazette de Varsovie*” (Tombeur, Fauvelet de Bournienne); przedsięwzięcie prasowo-wydaw-

³⁰ Pinabel de Verrière, *Uwagi francuskiemu narodowi podane, w francuskim języku napisane przez ... roku 1792*, Warszawa [1794?], ss. 113; por. Estr., t. 24, s. 283.

³¹ Z rysunkiem Kościuszki, według portretu J. Łęskiego, ukazywała się „*Gazeta powstania Polski*”, Warszawa, od 20 IV 1794, wyd. Tadeusz Podlecki. Jest interesujące, że spośród całej prasy insurekcji w języku polskim autor wymienia właśnie to stosunkowo mało rozpowszechnione czasopismo.

nicze magistratu Warszawy („Gazeta miasta Warszawy”, w ogóle nigdzie nie notowana); nazwisko redaktora Gröllowskiej „Warschauer Zeitung für Polens Bürger” (Muselius), konflikty Karola Malinowskiego z Tadeuszem Włodkiem w roku 1793, wreszcie nazwiska redaktorów „Gazette Française de Varsovie” (Pinabel de Verrière, Montflambert), fakt istnienia tego pisma aż do wybuchu insurekcji w Warszawie w kwietniu 1794 roku oraz noty protestacyjne ze strony zagranicznych przedstawicielstw dyplomatycznych, spowodowane jakimś nieznanym wystąpieniem tej gazety. Wszystkie te informacje są śladem, który powinien skierować dalsze poszukiwania źródłowe w pewnych określonych kierunkach.